

Frazemi s pomenom ‘premikati se’ v slovenskem knjižnem jeziku

Elena Savelieva

IZVLEČEK: Razprava obravnava frazeme s skupnim pomenom »premikati se«, ki so analizirani s tematskega, motivacijskega in strukturnega vidika. Poskuša odgovoriti na vprašanje, kako se v frazemih slovenskega knjižnega jezika tematizira premikanje, katere vrste premikanja so zastopane z večjim številom frazemov in kakšno je razmerje med pomenom sestavin in celotnim pomenom frazema.

Ključne besede: frazeologija, frazem, premikanje.

ABSTRACT: This article discusses idioms with the common meaning ‘to move’, analyzed from a thematic, motivational, and structural perspective. It seeks to determine how motion is thematized in idioms in standard Slovenian, which types of motion are represented by a large number of idioms, and what kind of relation there is between the meaning of the idiom’s elements and that of the idiom as a whole.

Keywords: phraseology, idiom, motion.

Uvod

Tematika premikanja v slovenskih frazemih še ni bila natančno raziskana.¹ Premikanje je pomembna življenjska funkcija človeka. Poznamo različne vrste premikanja, ki so povezane s premikanjem delov telesa, npr. čeljusti pri jedi (*žvečiti*), glave (*kimati*), pljuč (*dihati*), prstov (*tipati*, *dotakniti se*), nog (*brcati*) ali kože (*ježiti*) itd. Upoštevajoč to dejstvo, smo se omejili predvsem na premikanje človeka v prostoru in času oz. na premikanje, ki pomeni premagovanje poti. Frazemi so bili zbrani iz elektronske verzije *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Spodnjo mejo frazemov predstavljajo enote, v katerih je ena izmed sestavin nepolnopomenska beseda, npr. zaimek (*popihati jo*), zgornjo mejo predstavljajo enote, v katerih je mesto oseba zapolnjeno s sestavino frazema, imajo pa prosto desno vezljivostno mesto, v

¹ Članek se navezuje na magistrsko delo *Koncept premikanja in glagoli premikanja v frazemih slovenskega knjižnega jezika*, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, 2008, mentorica red. prof. dr. Irena Stramljič Breznik. Iskreno se zahvaljujem dr. Ireni Stramljič Breznik za kritičen pregled in strokovne napotke pri pripravljanju tega prispevka.

katerem nastopa nosilec stanja ali lastnosti (*noge se opletajo/upirajo komu*). Podroben prikaz frazemov lahko obogati predstave o notranji zgradbi pomenskega polja premikanja in omogoča prikaz frazeoloških pomenskih odtenkov.

1 Tematska in motivacijska klasifikacija frazemov

Izhodišče za tematsko klasifikacijo je bil tematski slovar Anke Levin - Steinmann (1999). Po zgledu tega slovarja so bili na podlagi prevladujoče semantične sestavine frazemskega pomena določeni deskriptorji, pod njimi pa so navedeni sinonimni oz. kvazisinonimni frazemi.² Gradivo je razvrščeno tudi glede na antonimne odnose med frazemi, ki temeljijo na antonimiji med deskriptorji, npr. 'hoditi hitro' in 'hoditi počasi'. Vsaka skupina je raziskana z motivacijskega vidika.

1.1. Izražanje premikanja s hojo in tekom

1.1.1 Začetek premikanja:

vzeti pot pod noge (ekspr.), *vzeti/dati noge pod pazduho* (star.), *kresniti jo* (ekspr., pog.).

Prva dva primera razen začetka hoje pomenita tudi začetek teka. V frazemu nastopata besedi *pot* in *noge*, ki sta sestavini pomenskega polja besede *hoditi* oz. *hoja*. Slednja je tematizirana z opisom samega dejstva. Tako tudi drugi frazem.

1.1.2 Premikanje s hojo:

pobirati korake (ekspr.), *pobirati//pobirati stopnice* (ekspr.), *prekladati noge* (pog., eksp.), *premikati/prestavljati noge* (ekspr.), *biti na nogah* (pog.), *mazati jo (po poti)* (pog., eksp.), *risati jo* (nar. gorenjsko), *sekati jo*, *praskati jo* (pog., eksp.), *natepati prašno cesto* (ekspr.), *zastavljati korak*, *iti k nogam* (nižje pog.), *hoditi k nogam* (nar.), *noge nosijo koga* (ekspr.).

Frazem *zastavljati korak* pomeni 'stopati', tj. 'delati korake', kar v končni fazi pomeni 'iti'. Frazem *biti na nogah* ima dodatno informacijo 'hoditi zlasti pri delu', *noge nosijo (koga)* poudarja dejstvo, da je kdo zmožen hoditi. Proces hoje je v večini frazemov prikazan kot opis delovanja nog (*prestavljati noge*, *prekladati noge*), ki je najpomembnejši del telesa, specializiran za opravljanje te funkcije. Kot ključni sestavini frazema se pojavljata tudi *cesta* in *stopnice*, tj. prostor, po katerem se človek premika, ali korak, ki je rezultat premikanja nog (*pobirati korake*).

1.1.3 Neestetsko premikanje:

(hoditi) kot medved (pleše), *(tacati) kot/kakor medved*, *(hoditi) kot/kakor staro motovilo* (ekspr.), *(hoditi/zibati se/koracati) kot raca*.

Neestetska hoja se primerja z živalmi, za katere je značilna okorna, zibajoča se hoja (*medved*, *raca*) ter s predmetom, v tem primeru *starim motovilom*, ki lahko pomeni poleg nepriročnega predmeta tudi nerodega človeka, zlasti pri gibanju.

² Kvazisinonimni frazem nam pomeni frazem določenega pomenskega polja, ki zaradi dodatnih informacij, ki jih prinašajo frazemska podoba, konotativni in pragmatični pomen, ne more zamenjati frazema z istim pomenom v govoru.

1.1.4 Težavno oz. lahkotno premikanje

Hoditi s težavo: (*iti, hoditi*) kot/kakor *starec, (prestopati, lesti) kot starček/starec, utrujenost je komu stopila v noge* (ekspr.), *imeti svinčene noge* (ekspr.), *imeti težke noge* (ekspr.), *(komaj) vleči noge za seboj* (ekspr.), *noge komaj trgati od tal* (ekspr.), *težko premikati/nositi svoje kosti* (ekspr.), *noge se komu upirajo* (ekspr.), *noge se komu opletajo* (ekspr.).

Hoditit z lahkoto: *sprostiti korak* (ekspr.), *imeti lahke noge, (hoditi/iti) kot/kakor srna*.

Težavna hoja se primerja s hojo starca in s podobo težkega premikanja nog. To je razvidno iz glagolov *vleči* 's silo, usmerjeno proti sebi povzročati premikanje česa za seboj, k sebi' in *trgati*, kjer je predvsem pomemben pomen 's sunkovitimi poteži, vlečenjem' kaj delati. Pojavi se podoba težkih in svinčenih nog ter utrujenosti. Razen tega je učinek težkosti dosežen s pomočjo glagolov *upirati se* in *opletati se*, ki predpostavljata oviro. Lahkotna hoja se primerja s hojo živali (*srne*), za katero je značilen lahkoten, živahen način premikanja. Kot nasprotje težkim nogam so lahke noge, ki omogočajo sproščeno hojo.

1.1.5 Tiho oz. hrupno premikanje

Hoditi naskrivaj, tiho: (*tiholaziti/plaziti/plaziti se*) kot/kakor *tat, (hoditi/stopati/priti) kot/kakor maček/mačka, hoditi kot/kakor duh*.

Hoditi hrupno: *lomastiti kot/kakor medved/slon*.

Tiha hoja, z dodatnim pomenom 'naskrivaj', se primerja z živaljo, *mačko*, za katero je značilna ta lastnost, z nadnaravnim bitjem (*duh*), pri katerem je razločevalna lastnost njegova nevidnost. Razen tega v frazemu nastopa podoba *tatu*, in sicer njegova pomembna lastnost, da jemlje, krađe skrivaj. Hrupna hoja se primerja z veliko živaljo (*slon, medved*). Pri tem se domneva, da se velika žival premika z večjim hrupom. Učinek hrupa je poudarjen tudi z glagolom *lomastiti* 'silovito, hrupno hoditi'.

1.1.6 Urejeno oz. neurejeno premikanje

Hoditi urejeno: (*iti*) v *gosjem redu/v gosji vrsti*.

Hoditi neurejeno: (*hoditi*) kot/kakor *čreda*.

Podoba urejene in neurejene hoje se primerja s podobo iz vsakdanjega življenja, in sicer s hojo *gosi*, ki ponavadi hodijo v vrsti, in s hojo *črede*, kjer ni urejenosti.

1.1.7 Ponosno oz. ponižno premikanje

Ponosno premikanje: (*nositi se/hoditi*) kot/kakor *pav, (hoditi) kot/kakor petelin*.³

Ponižno premikanje: (*oditi/potikati se/vleči se*) kakor *potepen/pretepen pes*.

Oba načina premikanja se primerjata z obnašanjem živali, in sicer ponosno premikanje s *pavom* in *petelinom*, ponižno, nesamozavestno premikanje pa s *psom*.

1.1.8 Neodločno, negotovo, majavo premikanje:

korak komu omahuje (ekspr.), (*hoditi*) kot/kakor v *omotici, (hoditi/slediti) kot/kakor omamljen, (iti/opotekati se/hoditi/stopati) kot/kakor pijan, opotekati se kot/*

³ Frazema lahko pomenita tudi človekovo ravnanje, zato bi ju lahko dali med frazeme drugega dela, ki ne pomenijo premikanja, vsebujejo pa glagol premikanja. Primera še enkrat potrjujeta zapletenost jezikovnega sistema in povezanost pomenskih polj med sabo.

kakor v pijanosti, (zibati se/loviti se) kot/kakor pijanec, zapletati se po cesti (ekspr.), *noge so komu medle* (ekspr.).

Podoba negotove, majave hoje je povezana s podobo hoje pijanega človeka, ki v stanju opitosti ne more kontrolirati svojega premikanja. Negotovo hojo poudarijo glagoli *omahovati* 'počasi, s težavo hoditi', *zapletati se* 'postajati nepravilno, neurejeno prepleten', *medleti* 'izgubljati moč, slabeti'.

1.1.9 Previdno premikanje:

(hoditi) kot/kakor po jajcih.

Previdna hoja se primerja s hojo *po jajcih*. Pri tem ima odločilno lastnost krhkost jajčne lupine, ki se razbije že zaradi rahlega pritiska nanjo.

1.1.10 Premikanje brez orientacije, zamišljeno, duševno odsotno:

iti, kamor noge ponesejo (ekspr.); *(tavati) kot bi bil mesečen; (tavati) kot/kakor mesečnik; (tavati) kot/kakor slepec; (hoditi) kakor v sanjah* (ekspr.); *hoditi, kot bi se komu sanjalo; hoditi, kot bi (koga) luna nosila; (tavati okrog) kot/kakor izgubljen/izgubljena ovca; (tavati okrog) kakor izgubljena kura.*

Hoja brez cilja je poudarjena z glagolom *tavati*, s podobami *mesečnika, slepca* in s podobo *sanj*. Podoba *mesečnika* je prisotna tudi v frazemu *hoditi, kot bi (koga) luna nosila*. Frazem *kot/kakor izgubljen/izgubljena ovca* ima dodatni pomen 'preplašeno', frazem *kakor izgubljena kura* pa prinaša dodatni pomen 'raztreseno'.

1.1.11 Sledenje:

loviti/pobirati stopinje (za kom) (ekspr.), ubirati korake/stopinje (za kom) (ekspr.), obesiti/prilepiti se komu na/za pete (ekspr.), (spremljati koga/slediti) komu kot senca/pes, komu stati/bititi za petami (ekspr.).

Najbolj sta zanimiva prva dva primera s podobo pobiranja in ubiranja čigavih *stopinj oz. korakov*. Sledenje je v frazemih podprto z besedo *peta*, ki pomeni »končni« del telesa. *Senca* je kot fizični pojav neločljivi del človekovega telesa. *Pes* pa je med drugim zvesti spremljevalec človeka, v tem primeru je to določujoča lastnost. V frazemu *obesiti/prilepiti se komu na/za pete* je prisotna dodatna informacija, torej ne samo slediti, temveč biti pogosto v družbi koga proti njegovi volji.

1.1.12 Premikanje v strmino:

gristi kolena (ekspr.).

Vzpenjanje je premikanje navzgor. Pri vzpenjanju v strmino *se kolena* nenehno dotikajo površine, po kateri plezamo. Glagol *gristi* z odločilnim pomenom 'drobiti' še poudari težkost dejanja.

1.1.13 Premikanje ne po določeni poti:

iti čez drn in strn (ekspr.), *drveti čez rob in glob* (ekspr., redko).

Hoja ne po določeni poti se primerja s hojo po travi, rastlinju in žitu ter s hojo čez brezno, in sicer čez kakršen koli svet, kjer ni poti.

1.1.14 Hitro oz. počasno premikanje

Hitro hoditi, iti, teči: biti hitrih nog (pog.)/imeti hitre noge, biti urnih nog, pet/imeti urne noge (ekspr.), *biti bistrih nog/imeti bistre noge* (ekspr.), *rezati jo* (pog., ekspr.), *pobirati jo* (pog., ekspr.), *cvreti/ucvirati jo, cediti jo, brisati jo, spustiti se v dir* (ekspr.), *brusiti noge/pete* (ekspr.), *podkuriti podplate (kaj komu)* (ekspr.), *podmazati petače (kaj komu)* (ekspr.) (*teči/bežati) kot zajec, kot/kakor jelen, (dirjati) kot/kakor vihra, blisk, strela, vihar, vedanec/zlomek, furija; teči/bežati, kot bi sr-*

šeni podili/gonili (*koga*) (ekspr.), *kakor bi koga devet biričev podilo* (zastar.), *kot bi (koga) gnal sam hudič, kot da bi tla gorela pod nogami (komu), da (koga) komaj dohajajo pete, kolikor/kar koga noge/pete nosijo/nesejo, teči, da se kar praši, da se (vse) kadi* (ekspr.), *da vse frči po zraku* (ekspr.), *teči na ves kolop* (ekspr.).⁴

Počasi hoditi, iti: *biti počasnih nog* (pog.), (*hoditi/lesti/obračati se*) *kot/kakor polž, biti v nogah polž* (pog.), (*vleči/vlačiti se*) *kot/kakor meгла, (hoditi/plaziti se/laziti) kot/kakor senca, kresati jo* (pog.).

Frazem *kot/kakor senca* ima dodatni pomen 's težavo', tako tudi v frazemu *kresati jo* je dodatni sem 'težko hoditi'. V frazemih s sestavino *noga* gre za metoni-mični prenos: zamenjava orodja z delom, in sicer hitre, urne, bistro noge pomenijo hitro hojo, počasne noge pa počasno hojo. Počasna hoja se primerja tudi s *polžem*, za katerega je značilno počasno premikanje; poleg tega z naravnim pojavom, *me-glo*, ki se ne premika, temveč leži oz. visi, in fizičnim pojavom, *senca*, ki se premika ponavadi za telesom, ki jo daje. V frazemih *brusiti noge/pete, podmazati petače* je pomen hitrega premikanja dosežen z glagoli, ki imajo skupni sem 'narediti tako, da kaj (nož, kolo) dobro deluje', v našem primeru noge hitro tečejo. *Peta* se razen tega pojavi v dveh frazemih *teči, da komaj dohajajo pete, kolikor pete (noge) nosijo/nesejo*. Pri tem ima določujočo vlogo pomen »končni« del noge, slednja je odgovorna za »nošenje trupla z glavo«. Človek, ki se premika z veliko hitrostjo, se primerja z živalma (*zajec, jelen*), za kateri je značilno hitro premikanje, ali z naravnimi po-javi, kot so *vihra, blisk, strela, vihar* ter z bajeslovnima bitjema, to sta *vedanec* in *zlomek*. Hiter tek se primerja tudi z begom od sršenov, devetih biričev in hudiča. Lahko tudi s tekom po vročih tleh v frazemu *kot bi tla gorela pod nogami*. V ne-kaj primerih je prikazan tudi rezultat hitrega premikanja po cesti: *teči, da se kar praši, kadi, vse frči po zraku*, pri čemer vemo, da se cesta praši (kadi) pri vožnji s prevoznim sredstvom, frčanje se sliši pri hitrem slišnem letenju. Hitro premikanje se primerja tudi z zelo hitrim tekom konja, *teči na ves kolop*.

1.1.15 Odit, steči, zbežati, pobegniti

(1) 'iti, oditi':

ubirati//ubirati pot (ekspr.), *udariti jo, ustriči jo, pomeriti jo, mahniti jo/odma-hati jo, odbrusiti jo, prasniti/uprasniti jo, potegniti jo* (pog., ekspr.);

(2) 'oditi':

ukresati jo (po bližnjici) (ekspr., pog.), *usmeriti korak* (ekspr.), *vstati na pot* (knjiž.), *odvleči noge (proti čemu)* (ekspr.), *dvigniti/razpeti jadra* (šalj.), *dvigniti sidro* (ekspr.);

(3) 'hitro oditi, steči, zbežati':

pobrisati/ubrisati jo, zbrisati jo, udreti jo, užgati jo, polakirati jo, podurhati jo (kot kafra), pocvirnati jo, odkuriti jo, popihati jo, unesti jo (pog., ekspr.), *poci-trati jo, stisniti jo* (pog.), *upihati jo* (star.), *ucediti/pocediti jo* (pog., ekspr.), *usekati jo, ubirati//ubirati/ucvreti jo (v dir), (zbežati) kot/kakor srna, pobrati jo (kot strela)* (pog., ekspr.), *kazati//pokazati pete* (ekspr.), *namazati si pete* (ekspr.), *odmakniti/*

⁴ Med tremi iz SSKJ izpisanimi frazemi je samo *teči na ves kolop* tak, ki ima obvezni glagol premikanja, ostala dva *kot za stavo, na vso sapo* sta ob glagolih premikanja (*teči, hiteti*) družljiva še z glagoli drugega pomenskega polja, npr. *delati, kričati* itd..

odnesti/pobirati/nabrusiti pete (ekspr.), *stisniti rep med noge* (ekspr.), *zlodej odnese (koga)* (ekspr.), *urezati jo* (pog., eksp.).

Frazemi so razdeljeni v tri skupine, kjer imajo enote prve skupine skupen pomen 'iti, oditi', torej lahko pomenijo tudi hojo v določeno smer in ne samo odhod. Druga skupina ima pomen 'oditi', torej pomeni 'ne biti več na določenem mestu'. Tretja skupina ima skupen pomen 'oditi, zbežati, steči'. Večina frazemov ima zaprto notranjo zgradbo, to so frazemi s sestavino *jo*. Frazem *usmeriti korak* ima dodaten pomen 'odpraviti se'. V frazemu *odvleči noge* ima pomembno vlogo glagol *odvleči* 'z vlečenjem spraviti z določenega mesta', v tem primeru »z vlečenjem nog«. Frazema *dvigniti/razpeti jadra*, *dvigniti sidro* se navezujeta na začetek plutja ladje, kar v končni fazi pomeni isto kot pripraviti se na pot in odpluti 'ne biti več na določenem mestu'. Isto je v frazemu *vstati na pot* 'biti pripravljen iti z določenega mesta'.

Pri podrobni analizi pomenov glagolov *steči*, *zbežati* in *pobegniti* ugotovimo naslednje: glagol *steči* pomeni 'začeti teči; v teku iti, oditi', glagola *zbežati* in *pobegniti* pa imata skupni sem 'z begom zapustiti kraj bivanja; hitro nepričakovano oditi; hitro se umakniti', pri tem ima prvi glagol dodaten sem 'iz srahu'. To je razvidno iz sestavin frazemov (*zbežati kot/kakor srna*, *stisniti rep med noge*). Značilna lastnost srne je plahost, pes pa stiska rep, če se boji. Torej je pomen 'pobegniti iz strahu' dosežen dvojno. Frazemi s sestavino *pete* so zelo blizu frazemom iz skupine 'hitro premikanje'. Na primer frazem *brusiti pete* 'hitro iti' in *nabrusiti pete* 'pobegniti' se razlikujeta v dovršnosti glagolov. Le-ta vpliva na pomen frazema samega. Pri dobesednem razumevanju frazema *kazati/pokazati pete* si lahko predstavljamo bežečega človeka, saj se pri teku vidijo njegove pete. Frazem *namazati si pete* ima poleg pomena 'pobegniti' tudi pomen 'pripraviti se na beg'. V frazemu *zlodej odnese (koga)* s pomenom 'hitro kam oditi' ima odločilen pomen ena izmed številnih lastnosti hudiča, tj. hitrost, nepričakovanost pojavljanja in izginjanja.

1.1.16 Oditi, steči naskrivaj, neopazno:

izmakniti jo (ekspr.), *pofuliti jo* (pog., eksp.), *noč vzame koga* (pog., eksp.), *čez noč zmanjkati koga* (ekspr.), *oditi (posloviti se, izginiti) po francosko* (slabš.), *oditi po angleško* (slabš.).

V frazemih *noč vzame (koga)*, *čez noč zmanjkati* ima določujočo vlogo sestavina *noč*, ki asociira predvsem temo, ko človek težko vidi in ne razlikuje stvari. Torej v trenutku izginiti, oditi zelo hitro, ne da bi kdo opazil. Zadnja dva frazema imata dodaten pomen 'brez slovesa'.

1.1.17 Priti, priteči:

mahati/primahati jo, prirezati jo (pog., eksp.), *pribasati jo, pribrisati jo, prikaditi jo, prisekati jo* (pog., eksp.), *pot zanese (koga)*.

Večina frazemov ima zaprto notranjo zgradbo, ki jo je zelo težko razložiti. V zadnjem frazemu *pot zanese koga* ima pomembno vlogo glagol *zanesti*, ki pomeni 's svojim delovanjem povzročiti, da kaj pride kam, z nošenjem spraviti kaj kam z določenim namenom'. *Pot* pa je sestavni del premikanja na sploh.

1.1.18 Priti v nepravem času:

sam hudič prinese koga (pog., eksp.), *sam zlodej prinese koga* (ekspr.).

Pri dobesednem prebiranju frazema si lahko predstavimo situacijo, ki je v njem

prikazana. V ljudskem verovanju imata *hudič* oz. *zlodej* negativno oceno in njuna pojavitev ni zaželena.

1.1.19 Raziti se, razbežati se:

(*raziti se*) *vprek in v šir* (star.), (*raziti se, razbežati se*) *na vse (štiri) konce sveta* (ekspr.), (*raziti se*) *v šir in dalj* (pesn.), (*raziti se*) *na vse (štiri) vetrove* (ekspr.), (*razteči/razbežati se*) *kakor piščeta* (knjiž.), *prehoditi/prepotovati* *kaj podolgem in počez* (ekspr.).

V pomenu glagolov *raziti se* in *razbežati se* je prisoten sem 'na več strani'. Sestavni deli frazemov razen zadnjega poudarjajo ta pomen: *vprek in v šir, na vse štiri konce sveta, v šir in dalj, na vse štiri vetrove*, torej na več strani ali v različnih smereh. Zadnji frazem s sestavino *piščeta* ima dodatni pomen neurejenega teka v različnih smereh, kar temelji na človekovem opazovanju vedenja piščancev.

1.1.20 Razburjeno premikanje z veliko hitrostjo:

(*vršeti*) *kot/kakor brez uma*, (*tekati*) *kot ponorel*, (*pridrveti*) *kot/kakor burja/hudournik*, (*priti*) *kot/kakor tresk* (star.), (*divjati*) *kot/kakor nor, obseden, furija*.

Človek, ki se premika hitro in razburjeno, se primerja s premikanjem norega oz. ponorelega, obsedenega človeka, poleg tega z naravnimi pojavi, za katere je med drugim značilna nepričakovanost (*tresk*) in moč (*burja, hudournik*). Beseda *furija* razen boginje maščevanja v rimski mitologiji pomeni razburljivega, vihravega človeka.

Pri izpostavljanju smeri premikanja (hoje, teka itd.) dobimo posebne skupine s skupnimi pomeni *oditi, priti, raziti se* itd.

Drugi načini premikanja

1.2.1 Skakati lahkotno:

(*skakati*) *kot/kakor srna, kot/kakor gams, kot/kakor opica, kot/kakor koza, (skakljati) kot/kakor jagnjiče/janjček*.

1.2.2 Dobro, spretno plavati:

(*plavati*) *kot riba, (plavati) kot/kakor raca na vodi*.

1.2.3 Dobro, spretno plezati:

(*plezati*) *kot neverica*

Oseba, ki zna dobro, spretno skakati, plavati, plezati se primerja z živaljo, za katero je ta lastnost značilna.

1.2.4 Zelo hitro jahati:

jahati, kot bi koga nesel veter, jezdit, kot bi koga nosile peruti (ekspr.), *jezdit kot vrag* (pog., eksp.).

Hitro jahanje se primerja z premikanjem predvsem negativnega bajeslovnega bitja, tj. *vragom*, ki mu pripisujejo veliko moč. V drugih dveh frazemih imata pomembno vlogo sestavini *veter* in *peruti*. *Veter* ima v človekovi podzavesti asociacijo moči in hitrosti, tudi v vsakdanjem življenju govorimo predvsem o tem, s kakšno hitrostjo piha veter. Tako tudi *peruti*, ki asociirajo svobodo in hitrost premikanja.

1.2.5 Premikati se z določenim prevoznim sredstvom:

poganjati/vrteti pedale (ekspr.), *pritiskati na plin* (žarg.), *vzeti vso cesto v zakup* (ekspr.), *voziti kot vrag* (pog., ekspr.).

Vrteti pedale pomeni predvsem hitro vožnjo s kolesom, kjer so pedali glavni del, s katerim omogočimo premikanje celote, tj. kolesa. Tako tudi v drugem frazemu, *pritiskati na plin*, hitrost avtomobila namreč povečamo tako, da pritisnemo na plin. Primerjava z vragom ima isto podlago kot v frazemu *jezditi kot vrag*.

1.2.6 Premikati se proti volji:

(goniti) kot psa koga.

Kot ugotavlja Janez Keber (1996, 286–308) ima *pes* v vseh kulturah in mitologijah pomembno mesto in najrazličnejše simbolne pomene, ki se odražajo v frazeologiji in paremiologiji številnih jezikov. V njih se pasja podoba kaže skozi besede, kot so ponižanje, nečlovečnost, obenem pa zvestoba, vdanost in pozornost. Tudi v tem frazemu je v ospredju negativni pomen, saj izraža, da se človeka neusmiljeno in neprestano priganja, večinoma k fizičnemu delu.

2. Strukturna klasifikacija frazemov

2.1 Glagolski frazemi

Težko je določiti, kdaj je prislovna besedna zveza samostojni frazem in kdaj je del glagolskega. Kržišnikova je pri analizi glagolskih frazemov govorjenja določila naslednje kriterije: za glagolski frazem z obvezno sestavino gre v tem primeru, če »je glagol nezamenljiva oz. samo v okviru nekaj natančno določenih stalnih variant zamenljiva sestavina«. V primerih, ko na mestu glagola nastopa cel niz pomenk, je po mnenju Kržišnikove treba upoštevati pomensko omejenost oz. neomejenost. Če so glagoli znotraj ozko pomenskega polja, to priča o manjši pomenski samostojnosti določila in obratno, če glagoli niso pomensko zamejeni, je samostojnost določila večja. Zato so prvi frazemi glagolski, drugi pa prislovni, ker so različni glagoli samo njihovo besedilno okolje (Kržišnik 1994, 69). Pri določitvi glagolskih frazemov sem upoštevala prav te kriterije.

Frazeme sem razvrstila najprej v dve skupini, dalje glede na besednovrstne sestavine.⁵

(1) Mesto osebka je zapolnjeno z vršilcem dejanja (+ člov.)

Glag – Zaim: *brisati jo, pobrisati jo, pribrisati jo, ubrisati jo, zbrisati jo, cediti jo, pocediti jo, ucediti jo, cvreti jo, ucvirati jo, ucvreti jo, izmakniti jo, kresati jo, kresniti jo, ukresati jo, mahniti jo, mahati jo, primahati jo, odmahati jo, mazati jo (po poti), odbrusiti jo, odkuriti jo, popihati jo, upihati jo, pobirati jo, pobirati jo (kot strela), pocitrati jo, pocvirnati jo, podurhati jo (kot kafra), pofuliti jo, polakirati jo, pomeriti jo, potegniti jo, praskati jo, prasniti jo, uprasniti jo, pribasati jo, prikaditi jo, rezati jo, prirezati jo, urezati jo, risati jo, sekati jo, prisekati jo, usekati jo, stisniti jo, ubirati//ubirati jo (v dir), udariti jo, udreti jo, unesti jo, ustriči jo, užgati jo.*

⁵ Razvrstitev je narejena po zgledu E. Kržišnik (1994) in I. Stramljič Breznik (1998).

Glag – Sam4: *pobirati korake, ubirati/ubirati pot, pobirati/pobirati stopnice, loviti/pobirati stopinje, ubirati korake/stopinje, prekladati noge, premikati/pres-tavljati noge, sprostiti korak, gristi kolena, brusiti noge/pete, kazati/pokazati pete, poganjati/vrteti pedale, usmeriti korak, odvreči noge (proti čemu), dvigniti/razpeti jadra, dvigniti sidro, odmakniti/odnesti/pobirati/nabrusiti pete.*

Glag – Zaim – Sam: *namazati si pete.*

Glag – Sam BZ: *biti počasnih nog, biti hitrih nog/imeti hitre noge, biti urnih nog/pet/imeti urne noge, biti bistrih nog/imeti bistre noge, imeti svinčene noge, imeti težke noge, imeti lahke noge.*

Glag – Predl – Sam/Sam BZ: *(iti) v gosjem redu/v gosji vrsti, zapletati se po cesti, obesiti/prilepiti se na/za pete (komu), stati/bititi za petami (komu), iti k nogam, hoditi k nogam, pritiskati na plin, vstati na pot, spustiti se v dir, biti na nogah, zmanjkati čez noč (koga); iti čez drn in strn, drveti čez rob in glob, teči na ves kolop, teči, raziti se na vse (štiri) vetrove, raziti se v šir in dalj, raziti se, razbežati se na vse (štiri) konce sveta, oditi (posloviti se, izginiti) po francosko, oditi po angleško.*

Glag – Sam – Predl Sam BZ: *vzeti pot pod noge, vzeti/dati noge pod pazduho, (komaj) vleči noge za seboj, (komaj), stisniti rep med noge.*

Glag – Predl Sam BZ – Sam: *biti v nogah polž.*

Glag – Prisl BZ: *prehoditi/prepotovati podolgem in počez, raziti se vprek in v šir.*

Glag – S (primerjalni odvisnik): *iti, kamor noge(koga) ponesejo.*

Prisl – Glag – Sam/Sam BZ: *(težko) premikati/nositi/odnesti (svoje) kosti.*

(2) Mesto osebka je zapolnjeno s sestavino frazema, vršilec dejanja, nosilec stanja ali lastnosti je na desnem vezljivostnem mestu.⁶

Sam – Glag: *noge se upirajo (komu), noge se opletajo (komu), korak omahuje (komu), noge so medle (komu), noge nosijo (koga), zlodej odnese (koga), noč vzame (koga), pot zanese (koga).*

Glag – Sam: *podkuriti podplate (komu), podmazati petače (komu).*

Zaim – Sam – Glag: *sam hudič/zlodej prinese (koga).*

Sam – Glag – Predl SamBZ: *utrujenost je stopila v noge (komu).*

2.2 Primerjalni frazemi

Primerjalni frazem ima dva dela: primerjalni in spremljevalni del. Ogolčev (1978) deli primerjalni frazem na naslednje dele:

- sestavina A (tema oz. primerjana sestavina, logična sestavina je pri tem človek);
- sestavina B (podoba oz. primerjalna sestavina);
- sestavina C (tertium comparationis oz. lastnost/dejanje/stanje, ki je podsta-va frazema);
- sestavina m (kazalec primerjanja, v tem primeru veznik *kot*).

⁶ Kržišnikova šteje te frazeme za »neprave« glagolske frazeme, ki so tvorbe brez prostega levega vezljivostnega mesta (osebka). Desno vezljivostno mesto je zasedeno z vršilecem dejanja, redko z rezultatom dejanja (Kržišnik 1994b, 83).

Sestavina A je po navadi človek, sestavina B se spreminja odvisno od podobe, sestavina C je v našem primeru *glagol premikanja*, npr.:

<i>Nekdo</i>	<i>dirja</i>	<i>kot</i>	<i>jelen</i>
A	C	m	B

Upoštevaajoč sestavino B, vse frazeme lahko razdelimo na tri skupine:⁷

(1) Sestavina B je izražena z eno besedo:

hoditi/lesti/obračati se kot/kakor polž, (vleči/vlačiti se) kot/kakor megla, (hoditi/plaziti se/laziti) kot/kakor senca, (tacati) kot/kakor medved, (iti, hoditi) kot/kakor starec, (prestopati, lesti) kot starček/starec, (hoditi/iti/skakati/zbežati/prihiteti) kot/kakor srna, (tiholaziti/plaziti/plaziti se) kot/kakor tat, (hoditi/stopati/priiti) kot/kakor maček/mačka, (oditi) kakor duh, lomastiti kot/kakor medved/slon, (hoditi) kot/kakor čreda, (nositi se/hoditi) kot/kakor pav, (hoditi) kot/kakor petelin, (hoditi/zibati se/koracati) kot raca, (hoditi/slediti) kot/kakor omamljen, (tavati) kot/kakor mesečnik, (iti/opotekati se/hoditi/stopati) kot/kakor pijan, (zibati se/loviti se) kot/kakor pijanec, (tavati) kot/kakor slepec, (spremljati koga/slediti) kot senca/pes, (poditi se, hiteti, priiti, dirjati) kot/kakor vihra, (teči/bežati) kot zajec, (teči/bežati/dirjati) kot/kakor jelen, (dirjati, šiniti, priiti) kakor blisk, (teči) ko/kakor vedanec/zlomak, (teči) kot/kakor strela, (drveti) kot/kakor vihar, (drveti) kot/kakor nora, (divjati) kot/kakor obseden, (divjati) kakor/kot furija, (tekati) kot ponorel, (plavati) kot riba, (plezati) kot veverica, (jezditi, voziti) kot/kakor vrag, (goniti) kot psa, (planiti) kot/kakor burja/hudournik, (priiti) kot/kakor tresk, (razteči/razbežati se) kakor piščeta, (skakati, hoditi) kot/kakor gams, (skaklati) kot/kakor jagnjiče/janjček, (skakati) kot/kakor opica, (skakati) kot/kakor koza;

(2) Sestavina B je izražena z besedno zvezo, pogosto predložno:

(hoditi) kot/kakor staro motovilo, (oditi/potikati se/vleči se) kakor potepen/pretepen pes, (hoditi) kot/kakor v omotici, opotekati se kot/kakor v pijanosti, (hoditi) kot/kakor po jajcih, (hoditi) kakor v sanjah, (tavati okrog) kot/kakor izgubljen/izgubljena ovca, (tavati okrog) kakor izgubljena kura, (vršeti) kot/kakor brez uma, (plavati) kot/kakor raca na vodi;

(3) Sestavina B je izražena s stavkom:

hoditi, kot medved pleše; tavati, kot bi bil mesečen; hoditi, kot bi koga luna nosila; hoditi, kot bi se komu sanjalo; teči, da koga komaj dohajajo pete; bežati, kakor bi koga devet biričev podilo; zginiti/zbežati kolikor/kar koga noge/pete nosijo/nesejo; bežati, kot bi sršeni podili/gonili koga; bežati, kot da bi komu tla gorela pod nogami; bežati/teči/gnati se, da se (vse) kadi; bežati, da se kar praši za kom; hiteti, da vse frči po zraku; jezditi, kot bi koga nosile peruti; drveti, kot bi koga gnal sam hudič.

⁷ Željka Fink (2002, 12–15) je pri analizi samo glagolskih tipov primerjalnih frazemov ločila 19 skupin. Pri členitvi frazemov smo se zaradi večje preglednosti omejili samo na sestavino B.

3 Ugotovitve

Pregledano gradivo kaže, da je najboljšežnejša skupina frazemov tista, ki tematizira način premikanja: hojo (*hoditi k nogam*), tek (*brusiti noge/pete*), vožnjo (*poganjati/vrteti pedale*) oz. njegove lastnosti: hitro (*brusiti noge*) – počasno (*hoditi kot polž*), težko, okorno, nerodno (*hoditi kot staro motovilo*) – lahkotno (*hoditi kot srna*), hrupno (*lomastiti kot slon*) – tiho (*stopati tiho kot mačka*), urejeno (*iti/hoditi v gosjem redu*) – neurejeno (*hoditi kot čreda*), neestetsko (*hoditi kakor/kot medved pleše*), previdno (*hoditi kot/kakor po jajcih*), ponosno (*nositi se/hoditi kot/kakor pav*) – ponižno (*oditi/potikati se/vleči se*) kakor *potepen/pretepen pes* in neodločno premikanje (*korak komu omahuje*). Frazemi lahko tematizirajo začetek premikanja (*vzeti pot pod noge*), brezciljnost premikanja (*iti, kamor noge ponesejo; hoditi, kakor v sanjah*), sledenje (*komu stati/biti za petami*), premikanje ne po določeni poti (*iti čez drn in strn*), smer premikanja, npr. priti (*pot zanese koga*) – oditi (*dvigniti sidro*) – raziti se (*raziti se vprek in v šir*) – premikati se navzgor (*gristi kolena*). Frazemi s pomeni 'priti, oditi, raziti se' lahko še dodatne pomene, in sicer oditi zelo hitro (*pokazati pete*), zbežati (*stisniti rep med noge*), oditi naskrivaj (*čez noč zmanjkati koga*); priti hitro (*prikaditi jo*), v nepravem času (*sam hudič prinese koga*), razburjeno (*pridrveti kot/kakor burja*). Zanimivo je, da frazemi razen hoje, teka in vožnje ne tematizirajo drugih načinov premikanja, npr. skakanja, plezanja, jahanja, temveč samo njihovo lastnost (lahkotnost: *skakati kot/kakor srna*, spretnost: *plavati kot riba*, *plezati kot veriverica*, hitrost: *jahati, kot bi koga nesel veter*). Največ primerov izraža negativne lastnosti: beg (*pobrisati jo*), težko (*imeti svinčene noge*), nerodno (*tacati kot/kakor medved*), majavo in neodločno hojo (*korak komu omahuje*). Na primer lahkotna, živahna hoja, ki je za človeka verjetno pozitivna lastnost, je predstavljena s tremi, medtem ko je težka hoja predstavljena s trikrat več primeri. Načini človeškega premikanja so motivirani z opazovanjem premikanja, npr. živali, predmetov, bajeslovnih bitij itd. (*hoditi/lesti kot polž; kot/kakor maček; vleči se kot/kakor mega*). Razmerje med pomeni sestavin in pomenom frazema je vzpostavljeno z metonimičnimi in primerjalnimi prenosi, tako da je notranja zgradba večine frazemov odprta. Zaprto notranjo zgradbo imajo predvsem frazemi z osebnim zaimkom (*kresniti jo*). Pri frazemih je zanimiva predvsem motivacija in način konceptualizacije premikanja, povezuje »etimološkega« in celostnega pomena frazema. V večini frazemov, ki vsebujejo glagol premikanja, je pomen glagola prisoten tudi v celovitem pomenu frazema, posebej pri primerjalnih frazemih, npr. *tavati okrog kakor slepec* 'hoditi brez cilja, brez orientacije'; *tavati* 'hoditi brez cilja, brez orientacije'. Pomen frazema se podvoji zaradi druge sestavine, v tem primeru *slepec*, kjer je odločilna lastnost slepota, ki ne omogoča videti pot. Frazemi, ki ne vsebujejo glagola premikanja, imajo kot sestavine besede pomenskega polja premikanja, kar je logično.⁸ Na primer hoja ali tek sta prikazana z opisom premikanja nog, ki so telesni del, s katerim se premikamo (*prekladati noge, prestavljati noge*). Poleg tega

⁸ Le nekaj primerov ima glagolsko sestavino premikanja in besedo iz pomenskega polja premikanja, npr. *odvleči noge (proti čemu)*, *odnesti pete, iti k nogam, vleči noge za seboj, noge nosijo koga*.

se pojavljajo besede *peta*, *petača*, *koleno*, *noga* (deli telesa), *podplata* (del obutve), *cesta*, *pot*, *stopnice* (kraj premikanja), *korak*, *stopinja* (rezultat hoje kot procesa), pa tudi *plin*, *pedale* (del prevoznega sredstva). Izrazita modelna tvorba frazemov je *imeti + okončina*, kjer se frazemi delijo glede na pomene prilastkov: *imeti hitre noge*, *imeti težke noge*, *imeti lahke noge* 'hoditi hitro, težko, lahkotno'.

Glagolske frazeme z glagolsko sestavino premikanja se da razdeliti na dve skupini:

- na tiste, kjer je glagol premikanja ohranil svoj prvotni pomen: (*iti*) v *gosjem redu/v gosji vrsti*; *iti čez drn in strn*; *drveti čez rob in glob*; *teči na ves kolop*; *teči*, *raziti se na vse (štiri) vetrove*; *raziti se v šir in dalj*; *raziti se vprek in v šir*; *raziti se*, *razbežati se na vse (štiri) konce sveta*; *prehoditi/prepotovati podolgem in počez*; *oditi po francosko*; *oditi po angleško*;
- in tiste, kjer je glagol premikanja deloma⁹ izgubil svoj prvotni pomen: *odvleči noge (proti čemu)*, *odnesti pete*, *iti k nogam*, *hoditi k nogam*, (*komaj*) *vleči noge za seboj*, (*težko*) *nositi/odnesti (svoje) kosti*, *noge nosijo (koga)*, *zlodej odnese (koga)*, *pot zanese (koga)*, *sam hudič/zlodej prinese (koga)*, *utrujenost je stopila v noge (komu)*.

Strukturna analiza je pokazala, da so lahko glagoli, ki nastopajo v frazemih premikanja, polnopomenski, npr. *kazati pete*, *pobirati korake*, in pomensko oslavljeni, npr. *biti urnih nog*, *imeti težke noge*. Obsežnejša je prva skupina, kjer je levo vezljivostno mesto zapolnjeno z vršilcem dejanja. Poleg strukture Glag – Zaim ima večina frazemov premikanja strukturo Glag – Predl Sam BZ. Iz analiziranega gradiva primerjalnih frazemov se vidi, da je največ primerov takih, kjer je primerjalna sestavina predstavljena z eno besedo. Manj primerov je, kjer je sestavina B predstavljena z besedno zvezo in stavkom.

Literatura

- Fink, Željka, 2002, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Zagreb.
- Keber, Janez, 1996, 1998, *Živali v prisposodobah 1, 2*, Celje.
- Keber, Janez, 2001, Razlaganje izvora slovenskih frazemov, *Skripta 5, Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*, 35–50.
- Keber, Janez, 2003, *Frazeološki slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek*, Ljubljana.
- Kržišnik, Erika, 1987/88, Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, *Slava 2*, št. 2, 143–162.
- Kržišnik, Erika, 1994, *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*, Doktorska disertacija, Ljubljana.
- Kržišnik, Erika, 1998, Frazeologija pri pouku slovenščine kot tujega jezika, *Skripta 2, Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*, 27–45.
- Kržišnik, Erika, 2001, Frazemi s strukturo »glagol + osebni zaimek« v slovenskem jeziku, *Frazeologija słowiańska*, Opole, 239–248.

⁹ Pomen glagola premikanja je razviden pri dobesednem prebiranju frazema.

- Levin - Steinmann, Anke, 1999, *Thematisches phraseologisches Wörterbuch der russischen Sprache: Charakterisierung und Beschreibung des Menschen*, Wiesbaden.
- Ogol'cev, V.M., 1978, *Ustojčivye sravnenija v sisteme russskoj frazeologii*, Leningrad.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki* 1998, Elektronska izdaja na plošči CD-ROM, Ljubljana.
- Stramljič Breznik, Irena, 1999, Frazemi s pomenom 'umreti' v SSKJ, *Prispevki iz slovenskega besedoslovja*, Zora 7, Maribor, 264–284.

Idioms with the Meaning 'to move' in Standard Slovenian

Summary

This paper discusses idioms with the common meaning 'to move' selected from the Slovar slovenskega knjižnega jezika (Standard Slovenian Dictionary). The material was first analyzed from a thematic and motivational perspective, classified into synonym and antonym types. This was followed by structural analysis. The material examined shows that idioms thematize various manners of motion: walking (hoditi k nogam 'to walk'), running (brusiti noge/pete 'to take to one's heels'), driving (poganjati/vrteti pedale 'to bicycle'), and qualities of motion: quickly (brusiti noge 'to take to one's heels') – slowly (hoditi kot polž 'to go like a snail'), with difficulty, clumsily, awkwardly (hoditi kot staro motovilo 'to go like an old wrap reel') – easily (hoditi kot srna 'to go like a deer'), noisily (lomastiti kot slon 'to tromp like an elephant') – quietly (stopati tiho kot mačka 'to step quiet as a cat'), orderly (iti/hoditi v gosjem redu 'to go single file') – disorderly (hoditi kot čreda 'to go like a mob'), unethetically (hoditi kakor/kot medved pleše 'to go like a dancing bear'), carefully (hoditi kot/kakor po jajcih 'to walk on eggshells'), proudly (nositi se/hoditi kot/kakor pav 'to strut like a peacock') – humbly (oditi/potikati se/vleči se kakor potepen/pretepen pes 'to go away with one's tail between one's legs') and indecisively (korak komu omahuje 'for one's steps to waver'). The relationship between the meaning of the idiom's elements and that of the idiom as a whole is established through metonymic and comparative transfers, such that the internal structure of the majority of idioms is open. It is primarily idioms with a personal pronoun (kresniti jo 'to start going') that have a closed internal structure. In the majority of idioms that contain a verb of motion, the meaning of the verb is also present in the idioms as a whole. Idioms that do not contain a verb of motion have words from the semantic field of motion as constituents (prekladati noge 'to walk').

Elena Savelieva
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
Koroška cesta 160, 2000 Maribor